

Títol del programa de recerca:

LLUITA SOCIAL I MEMÒRIA COL·LECTIVA A LES CASES BARATES DE BARCELONA

Modalitat del programa de recerca

Recerca anàlisi.

Resum de la proposta

Plantegem una recerca sobre la cultura popular, les lluites socials i la construcció de la memòria col·lectiva als polígons de cases barates de Barcelona, quatre barris d'habitatge popular edificats a la segona meitat dels anys 20 del segle passat per allotjar a immigrants procedents de diferents parts de l'Estat Espanyol que arribaren a Barcelona per a treballar en les obres del metro i de l'Exposició Universal de 1929. A nivell històric, la nostra atenció preveu abastar el conjunt de barris de cases barates de Barcelona, tot i que etnogràficament centrem la recerca sobre el barri de Bon Pastor (anteriorment Milans del Bosch), el més gran i íntegre dels quatre polígons i aquell que està vivint un procés urbanístic que el farà desaparèixer en pocs anys. Representatiu d'un tipus singular d'habitatge social propi de les primeres dècades del segle XX, escenari privilegiat de la cultura obrera dels anys 30, exemple de barri represaliat als anys 40 i 50 i de barri reivindicatiu a partir dels 60, bressol dels primers moviments associatius veïnals i antifranquistes, del sindicalisme obrer i del cristianisme de base. Després, ja a la dècada dels 80, barri estigmatitzat per una imatge que el relacionava amb el consum i tràfic de droga i pels conflictes resultants de la marginació; i finalment – en el moment actual – entravessat pels conflictes entre favorables i contraris a la remodelació; atrapat entre l'òbvia necessitat de modernitzar-se, de sortir de l'aïllament, i la lluita contra l'especulació urbanística i contra la desaparició d'un determinat tipus de vida que fou possible al llarg de dècades.

Presentació

Els quatre polígons de cases barates, edificats l'any 1929 per l'Institut Municipal de la Vivienda (avui Patronat Municipal de l'Habitatge), han estat l'espai de vida per a generacions de barcelonins fins ara mateix. Aquests barcelonins, la immensa majoria immigrants procedents d'altres zones de l'Estat espanyol i de Catalunya – “els altres catalans”, els va anomenar Paco Candel, que va viure a les cases barates de Zona Franca (Candel, 1998; 2002) – van contribuir a l'edificació i al creixement econòmic de la ciutat des de l'Exposició Universal del 1929 fins avui dia. Al llarg de dècades van articular formes de vida que constitueixen una part fonamental de la cultura obrera i popular de la capital catalana. Ja sigui en el marc de la vida quotidiana o en el de les situacions excepcionals – de lluita, de guerra, de festa – aquests barris, al mateix temps apartats i alhora connectats amb la resta de la ciutat, van ser escenari actiu de la vida de les anomenades classes subalternes, singularitat i riquesa de les quals constitueix ja part del patrimoni col·lectiu de la ciutat.

Aquest estil de vida és el que estem veient esvair-se traumàticament com a conseqüència dels enderrocs i les remodelacions integrals succeïdes en les darreres dècades. Dels quatre polígons construïts a la segona meitat dels anys 20 del segle passat –

Ramón Albó, al districte d'Horta; Eduardo Aunós, a la Zona Franca; Baró de Viver i Bon Pastor a la vora del Besós – tan sols resten en peu el de Ramón Albó i la major part del de Bon Pastor. Aquest últim – el de més superfície dels quatre – afronta en aquests moments un procés de remodelació del que ja comencen a executar-se les primeres fases i que conduirà en pocs anys a la seva desaparició.

Des de l'Associació de veïns *Avis del barri en defensa dels inquilins de Bon Pastor* s'ha pres consciència d'aquest destí que esguarda al que havia estat el seu paisatge vital i de la urgència de preservar en tot el possible la seva memòria compartida, vindicant al mateix temps la seva aportació a la història de les classes populars a Catalunya. És amb aquesta finalitat que ha decidit reunir un equip interdisciplinari d'estudiosos del fenomen urbà per constituir, conjuntament amb veïns del propi barri, un equip de treball l'objectiu del qual és el d'aixecar un inventari i fer una anàlisi del present i el passat de la cultura popular – entesa en bona mesura com a cultura de lluita – del polígon de Cases Barates del Bon Pastor, com a representatiu de les relacions entre societat i morfologia urbana pròpies d'aquesta tipologia d'habitatge social. Metodològicament, aquesta indagació articularà la recerca i l'estudi de fonts documentals, les entrevistes en profunditat, l'elaboració d'històries de vida i l'observació sobre el terreny de com els habitants del barri viuen la seva destrucció.

Els objectius de la recerca seran fonamentalment dos: fer el relat i documentar la història encara viva d'una tipologia de barri popular de Barcelona que està a punt de desaparèixer – i amb ella, si no ho evitem, la seva memòria col·lectiva –, i, en un escenari més general, avaluar les conseqüències humanes – familiars, laborals, psicològiques, etc. – de dinàmiques de reformes urbanes que sovint són presentades sols en termes de plànols i de maquetes i de les quals la dimensió humana queda gairebé sempre obliquada. Aquest fenomen és encara més cert als barris que, com el de Bon Pastor, es troben lluny dels circuits de la informació i de la producció cultural, més per una hipoteca històrica que per un aïllament geogràfic real.

La realització d'activitats culturals a les cases barates de Bon Pastor, i la promoció del coneixement d'aquest barri a la resta de la ciutat, van estar entre les finalitats del treball de l'Associació *Avis del Barri* des de la seva constitució l'any 2003. Fundada a partir de la iniciativa de veïns i veïnes actius des de temps ençà al barri, l'Associació ha organitzat exposicions, debats i recerques sobre temes relacionats amb la transformació urbanística i amb el passat del barri, col·laborant, entre altres, amb l'Universitat de Barcelona al llarg dels anys 2005 i 2006, en el programa "Les cases barates de Bon Pastor: memòria de la immigració", en el marc del qual una trentena d'estudiants de Segon Cicle de la Llicenciatura d'Antropologia Social que preparaven la seva especialització en immigració i diversitat cultural van dur a terme els seus treballs de recerca. D'aquesta activitat, i d'altres col·laboracions amb professionals de les ciències socials (veure: documentació de solvència tècnica), ha quedat una important documentació recopilada, que conforma per si mateixa un arxiu de dades i testimonis, a partir de la qual s'han començat a esboçar les línees guia de la present proposta.

Delimitació espai-temporal

La premissa fonamental de la que arrenca el present projecte és el de les relacions directes entre forma urbana i vida social en el context de determinades propostes d'arquitectura i urbanisme socials que s'assagen en les primeres dècades del segle XX i que arriben fins el moment actual, arrossegant darrera seu una intensa biografia col·lectiva, amb unes formes de convivència que li són específiques i de les quals es possible seguir tant el

rastre com la vigència relativa.

Ho fa triant un model històric i etnogràfic concret: les Cases Barates del Bon Pastor, és a dir els 784 habitatges d'una sola alçada i una superfície mitja d'uns 54 m² que, com a resposta als problemes d'allotjament dels immigrants, es van edificar al costat del barri de Sant Andreu i a cavall dels termes municipals de Sta. Coloma de Gramenet i Barcelona i a la vora del riu Besòs; terrenys que van passar a formar part de la Ciutat Comtal en 1943 i estan ara per ara determinats per la seva proximitat a l'àrea de "nova centralitat" que preveu la construcció de la terminal de l'AVE a la Sagrera (sobre les noves centralitats a Barcelona, cf. Busquets, 1991). El model d'habitatge que es va projectar, en principi i com a les altres barriades similars, tot i la seva inspiració en la ciutat-jardí, va acabar configurant-se amb una edificació que prioritzava el criteri de generar la major quantitat d'habitatges amb el menor pressupost possible. Les mitgeres, amb cases a banda i banda de l'eix, estaven integrades en una estructura de carrers ortogonals. La longitud aproximada era originalment de 800 metres per 400 d'ample (sobre aquesta tipologia habitacional, cf. Barreiro Pereira, 1992; Cabrera, Sala, Jordi, 2005, i sobre la seva història Castrillo Romon, 2003).

Tot i aquesta delimitació territorial, les informacions obtingudes es consideraran eloqüents respecte d'un model de vida de barri més ample, del que trobem diversos exemples a la ciutat de Barcelona en els altres polígons de cases barates abans esmentats. La existència d'un interès concret cap a la investigació social per part de l'Associació de Veïns de Can Peguera (anteriorment, Cases Barates de Ramón Albó), en tràmit de demanar el reconeixement del polígon com a bè d'interès cultural, ens permet imaginar una al·liança entre les entitats dels dos barris que permeti un intercanvi fructuós entre els processos investigatius d'ambdós equips. Més enllà, el desenvolupament del projecte contribuirà a conèixer els resultats socials de les formes de creixement urbà i d'habitatge social basades en l'esmentat referent de la ciutat-jardí projectada per Howard i, més tard, per Arturo Soria (Hall, 1996).

Això implica que el projecte procura abastar una doble vessant cronològica, una diacrònica i una altra sincrònica, és a dir una que aplica una perspectiva essencialment històrica i una altra que pretèn aixecar acta de com els processos que ens interessin són viscuts en el moment present per les persones afectades. La primera d'aquestes mirades abasta la història mateixa del barri des de la seva edificació a finals dels anys 20 fins el moment actual, treballant amb fonts documentals tant escrites com orals, a partir d'aquest recurs vivent que són els habitants actuals del barri. En paral·lel, observarem sobre el terreny com es produeix aquesta fase final – agònica ben podríem dir – de la vida de la barriada, com els veïns accepten o combaten les circumstàncies que conduiran a l'abandonament d'una forma de vida consolidada durant dècades i l'assumpció d'una altra de ben distinta.

Però aquests dos moments de la investigació, que desplegaria en això la seva interdisciplinarietat, ens serviran per a construir una visió unitària del barri i de la seva cultura: el treball més pròpiament etnogràfic – observació sobre el terreny de les dinàmiques culturals que acompanyen la transformació urbanística – es durà a terme treballant amb els mateixos informant amb els quals comptem per a la recopilació de documentació sobre el passat del barri, dintre del marc ja esmentat de col·laboració entre els professionals de la investigació i els habitants del barri, trencant les barreres habituals entre investigador i "investigat". La metodologia canònica de les "històries de vida" desembocaria així cap a un treball etnogràfic concebut com a obra dialògica, construït a través de narracions i interpretacions del present i del futur del barri, així com del seu passat.

Això ens servirà per construir col·lectivament una visió complexa i disciplinàriament plural dels processos culturals. De la mà de la recerca ens apareixerà un barri com a realitat

en constant transformació, avui com sempre, no senzillament un polígon de cases del qual volem mantenir el record per a les cròniques; un barri és sobretot una cruïlla d'històries i de vides, punt d'arribada, de trànsit i de partida per a famílies i individus que, després dels enderroc i dels real·lotjaments, continuaran els seus recorreguts vitals dins de la ciutat, portant com a herència la cultura de les cases barates. Una cultura que volem definir i analitzar, però no per tancar-la dins d'una cristal·lització acadèmica, sinó per obrir-la com a llegat per a la ciutat del futur.

Àmbits temàtics

Les qüestions que el projecte aspira a dilucidar són les següents

1. Quines formes de vida, de convivència, de festa, de resistència, quines lluites socials i quines cultures s'han desenvolupat entre els habitants de les cases barates, al llarg de la seva història? Quines formes de resistència i d'organització s'han donat, en resposta a – però també gràcies a – l'aïllament geogràfic que afecta aquest tipus de polígons?
2. Com han canviat aquests estils de vida i formes d'organització amb la transformació urbanística d'aquests barris? Com viuen o han viscut els afectats la urbanització dels territoris que envoltaven els seus barris, i la transformació d'aquests mateixos? Quines respostes, interpretacions, redefinicions identitàries s'han donat, a partir de les remodelacions i enderroc de les cases barates?
3. Com contrasten la història oficial i les històries subalternes a les cases barates: com es configura un imaginari sobre el barri des de dins i des de fora del barri? La versió "oficial" de la història coincideix amb la versió del Patronat Municipal de l'Habitatge (PMH, 2003. Checa, Travé, 2003) propietari i promotor de les cases barates. Quina relació tenen els habitants de les cases amb aquesta versió oficial de la història? Hi ha discordàncies entre fonts escrites i fonts orals? Si n'hi ha, a què es deuen?
4. Com s'ha produït la incorporació de treballadors provinents d'altres llocs de Catalunya i de l'Estat que van arribar a Barcelona a les primeres dècades del segle XX? En quin moment una família/comunitat/barri d'"immigrants" passa a convertir-se en "autòcton"? Com afecta aquesta dinàmica identitària l'assentament de nou vinguts arribats en onades posteriors? Quines relacions, quines mirades, s'establen i s'estableixen ara per ara entre els antics immigrants i els "autòctons"? Els habitants i exhabitants de les cases barates, segueixen sent encara al segle XXI aquells "altres catalans"?
5. És possible que el mite de les cases barates, barris combatius i represaliats dels anys 30 i 40, hagi estat reemplaçat pel mite de la marginació i degradació dels anys 70 i 80? Com va influir l'imaginari cinematogràfic i periodístic dels "anys de la droga" (cf. Juste i Moreno, 1989) sobre la representació i autorrepresentació dels habitants de les cases barates, i com ha influenciat això en el desenllaç actual de la seva història? Existeix un procés dinàmic i retroactiu, entre representació del barri i dinàmiques polítiques i socials al seu interior?

Antecedents i estat de la qüestió de la proposta presentada:

Aquesta investigació se situa dins de la tradició d'estudis sobre història de l'habitatge social a Catalunya. Des de l'obra de recopilació i sistematització de J.M. Huertas Clavería (Fabre, Huertas, 1976), Barcelona compta amb una abundant bibliografia a càrrec de sociòlegs, geògrafs, historiadors, arquitectes i antropòlegs que han dirigit la seva atenció sobre el creixement urbà cap a les perifèries, la cultura dels barris populars i l'anomenat

"infrahabitatge" a Catalunya. Pel que fa a la perspectiva històrico-urbanística, podem esmentar com a referents els treballs de Roca (1994) o Artigues i Mas (2005) sobre les perifèries urbanes, i, des de l'arquitectura, els de Ferrer sobre l'habitatge de masses a l'entorn de la capital catalana (Ferrer, 1984). Pel que als treballs enfocats des de l'antropologia, tenim presents treballs com els dirigits per Juanjo Pujadas sobre el barri de Bonavista de Tarragona (Pujadas, Bardají, 1987; Pujadas, Comas, 1984) o per Jesús Contreras sobre el Polígon Gornal a l'Hospitalet (Contreras, 1993) o els produïts darrerament sobre Casc Antic (Monnet, 2002), el Raval (Aramburu, 2002) o el més recent encara sobre la història del barraquisme a Barcelona (Larrea, Tatjer, 2008).

No hi ha estudis que s'hagin plantejat un coneixement profund de la vida social en el marc d'aquest model d'habitatge que són les cases barates, tret de l'aproximació històrico-urbanística i propera al punt de vista oficial de Domingo i Segarra (1999). Sovint trobem inclosos els polígons de cases barates tractats dintre d'estudis sobre infrahabitatge o barraquisme (Costa, García, Tatjer, 2003), visió que no sol prendre en compte les seves peculiaritats socials i morfològiques, és a dir la intencionalitat que orientà en el seu moment l'edificació d'aquests barris i que va determinar en bona mesura el singular de la història i la vida dels seus habitants. No cal dir que, en aquest ordre de coses, la recerca que es proposa voldrà ser també una contribució a la història i l'elogi de les lluites barrials a Barcelona (Domingo, Bonet i Cases, 1988; Huertas, Andreu, 1996; Calavita i Ferrer, 2000), de les que es vindicarà la seva condició de part irrenunciable de la cultura popular i tradicional del país.

Per altra banda, un estudi sobre la cultura dels immigrants de principi i mitjans de segle XX i sobre les relacions que s'han instaurat entre ells i la resta de la ciutat, en la línia proposada per Oyón (Oyón, 1998, 2008; Oyón, Maldonado, Gríful, 2001; Gallardo Romero, Oyón, 2005), també implica l'obertura de debats avui en dia importants. Repassar la història de les cases barates, barris en els que les famílies vingudes un dia de fora han assolit la quarta i cinquena generació, és ressaltar la permanència i la cronicitat de la immigració a Barcelona, que un efecte òptic intenta transformar en fenomen recent. Problemàtiques avui candents com les respostes institucionals que s'han de donar a les transformacions demogràfiques degudes a la immigració en termes de polítiques d'habitatge, assumeixen un aspecte diferent si els observem considerant també la història dels barris de cases barates.

Eixos teòrics

La recerca projectada s'inscriu en diversos àmbits temàtics d'ampli espectre, respecte dels quals pretén fer aportacions a partir del coneixement local i l'aplicació de metodologies qualitatives, com ara la història oral i l'etnografia. Aquests eixos temàtics són els següents (s'esmenten sols les obres claus de cada línia)

1. La memòria col·lectiva. La manera com la representació dels esdeveniments passats es construeix socialment, i com aquesta construcció pot ser el lloc on es despleguen els conflictes i les negociacions sobre el present. Els referents teòrics fonamentals són els clàssics de Maurice Halbwachs (2004a; 2004b) i de Pierre Nora sobre els llocs de memòria (1996), i les lliçons de la història oral contemporània (Perks i Thompson, 1998; Passerini, 1988).
2. La gran tradició de les ciències socials de l'espai i del territori (García, 1977; Low, Lawrence-Zuniga, 2003) i, en aquest marc global, les relacions entre morfologia urbana i una estructura social sovint associada a l'assentament d'avingudes migratòries. Aquesta àrea temàtica concreta recull els estudis sobre segregació espacial, de la qual l'exponent més representatiu seria sens dubte David Harvey (1999; 2005; Harvey, Smith, 2005), amb

expressions més properes, com Capel (1977) i, en relació al fenomen migratori, Martínez Veiga (1997, 1999).

3. L'anomenada antropologia urbana ha contribuït al curs del seu desenvolupament a establir algunes línies directives en l'estudi de la ciutat dins les quals ens proposem orientar la nostra investigació (Hannerz, 1993; Low, 1999).
4. Els estudis sobre vida quotidiana (De Certeau, 1996) i sobre antropologia històrica, en la línia dels proveïts per Bloch (1984), Ginzburg (1989) o Ariés i Duby (2000). Es posarà èmfasi en les formes singulars de vida social que caracteritzen aquesta unitat de convivència que és el barri (De Certeau, Giard, Mayol, 1997), les expressions de sociabilitats basades en les afinitats de veïnatge (Park, 1999) i el paper dels moviments socials vindicats que els hi són i els hi ha estat propis (Castells, 1986).
5. Els treballs recents sobre les transformacions urbanístiques a Barcelona i les seves repercussions socials (com ara Tatjer, 1988; Lòpez Sánchez, 1986; Balibrea, 2001; Capel, 2005; Degen, García, 2008; Degen, 2008).

Metodologia i pla de treball calendaritzat:

La investigació sorgeix de la necessitat de disposar d'una informació directa i recent sobre la història i les formes de vida presents i passades dels habitants de les cases barates de Bon Pastor. La relació establerta per alguns membres de l'Associació de veïns *Avis del Barri* amb professionals de la recerca en ciències socials ha permès elaborar una proposta col·lectiva que integri la proximitat a l'objecte d'estudi que tenen els habitants de les cases, amb la capacitat de disposar de tècniques qualitatives per part d'investigadors professionals. La sinergia d'aquestes dues instàncies – estudiosos i veïns – permet superar les dificultats pròpies d'una investigació de camp en un barri complex i en transformació. Els investigadors membres de l'equip han realitzat anteriorment diferents treballs de camp al barri individuats algunes de les temàtiques a profunditzar i establint relacions de mútua confiança amb informants clau, alguns dels quals ja han estat entrevistats.

Pel que fa al pla de treball, després del primer any de buidat d'arxius i profundització del contacte amb els informants (2008-2009), el moment àlgid de la investigació coincidirà justament amb el moment àlgid de la segona fase del Pla de Remodelació (2009-2010); podrem llavors observar les dinàmiques relacionades amb la transformació física de l'espai a partir d'una proximitat inusual per a un equip d'investigadors: la participació directa d'alguns membres de l'equip en les reconfiguracions socials i culturals que acompanyen els enderrocaments, els realotjaments i la reorganització habitativa del veïnat, constituïran un moment propici per a la observació i a la interacció de tot l'equip amb la comunitat veïnal en un moment crític; la coincidència temporal d'aquesta última fase amb el moment de la redacció dels resultats de la investigació podrà representar per al veïnat una modalitat participativa de caire experimental dins del context de la transformació urbanística.

Gestió i organització del treball de documentació i de camp:

1. L'equip de recerca realitzarà un buidat d'arxius públics, recopilant tot el material existent sobre els polígons de cases barates a Barcelona. El material serà arxivat seguin les tècniques informàtiques adients.
2. Es realitzarà un buidat d'arxius privats d'habitants i exhabitants de les cases barates, incloent-hi fotos, retalls de premsa, estudis, literatura, vídeos... afegint aquest material inèdit a l'inventari. La recerca d'arxius privats servirà també per a la individuació dels

informants per a la realització del treball de camp. També es tindrà en compte la necessitat de treballar amb arxius privats de persones que no habiten a les cases barates, però que s'han interessat per la seva cultura, com ara periodistes, universitaris, etc..

3. Es realitzaran entrevistes extensives i obertes amb informants considerats estratègics, a partir de les quals confirmar o modificar les línies i prioritats de la investigació. Les entrevistes seran enregistrades en àudio digital i transcrites, les seves transcripcions contrastades amb els entrevistats per tal d'obtenir la seva autorització a l'ús. Amb els casos en els que sigui possible, es recolliran històries de vida a través de trobades enregistrades de diverses sessions, que permetran la reconstrucció de les trajectòries personals dels habitants de les cases. Es procurarà registrar algunes d'aquestes entrevistes també en vídeo, de cara a un posterior ús expositiu o videogràfic.
4. Per a la localització de nous informants se seguirà la tècnica de la "bola de neu", instaurant relacions de confiança i col·laboració amb les persones ja contactades en ordre a ampliar la xarxa de veïns i exveïns informants.
5. Es donarà també importància a l'enregistrament d'entrevistes amb funcionaris o treballadors de les institucions que actuen a (o sobre) els polígons: escoles, parròquia, centre cívic, centres sanitaris, Patronat Municipal de l'Habitatge.
6. Aquesta tasca amb fonts orals i escrites es completarà amb observacions directes sobre el terreny al llarg de tot el procés d'execució de la recerca. Aquest aspecte del treball de camp serà possible a partir de la vinculació de l'equip amb el territori, que garantirà la permanència perllongada i regular al barri, seguint d'a prop les activitats quotidianes dels habitants, les formes com s'apropien dels seus espais públics, la manera com s'enfronten al procés d'enderrocament del barri, la mateixa activitat dels operaris i les màquines encarregats de dur-lo a terme, la relació amb l'eventual presència d'autoritats o funcionaris municipals. En la mesura del possible, aquesta experiència directa de la fase final de la vida del barri serà enregistrada en vídeo i fotografia i el material resultat degudament tractat informàticament pel seu estudi i conservació.
7. L'anàlisi del material produït, el treball de comparació de les fonts escrites i orals i la formalització dels materials de camp obtinguts es realitzaran de forma conjunta entre professionals investigadors i veïns. El mateix criteri de col·laboració entre estudiosos i "estudiats" guiarà l'elaboració de les conclusions i la redacció de l'informe final.

Cronograma d'activitats

Abril 2009 - novembre 2009. Els primers vuit mesos de recerca es dedicaran al buidat d'arxius públics i privats, a l'arxivació del material ja recopilat i a la realització de les entrevistes i històries de vida amb els informants ja seleccionats al barri de Bon Pastor. Al mateix temps es començarà a prendre contacte amb associacions o institucions rellevants que ens posin en contacte amb habitants o exhabitants dels altres polígons. Una relació d'aquest tipus ja s'ha establert amb l'Associació de Veïns de Can Peguera (antigament, Cases Barates Ramón Albó), que en aquests moments han engegat un projecte de investigació social sobre el seu barri.

Novembre 2009 - novembre 2010. Durant l'any següent continuarem amb la recopilació de material d'arxius privats i realitzant entrevistes, redireccionant la investigació segons els elements sorgits d'aquestes activitats. El treball d'observació de camp s'incrementarà a mesura que creixi la intervenció urbanística sobre el barri, amb la implementació de la segona fase del Pla de Remodelació, prevista inicialment pels anys 2009-2010 però destinada a tardar almenys 6 mesos més de les previsions. A finals d'aquest any ens

proposem haver assolit una visió relativament complerta de la qüestió i preparar l'últim any d'investigació i la redacció final.

Novembre 2010 - novembre 2011. L'últim any d'investigació, tot i seguint – si cal – amb la tasca d'observació i de realització d'entrevistes, començarem a treballar en la redacció final, el més possible conjuntament amb els informants que hagin demostrat interès en la investigació, per tal de realitzar una publicació que sorgeixi del treball i possiblement activitats d'altre tipus (v. *Propostes de rendibilització posterior de la recerca*) segons sorgeixin de les converses entre l'equip i entre l'equip i els informants: exposició, elaboració vídeo, elaboració en CD-ROM...

Del primer al darrer minut, no s'abandonarà la presència de l'equip investigador sobre el terreny, recollint com el veïnat viu la destrucció física del seu barri i en quins termes practiquen la seva quotidianitat i racionalitzen el seu procés en funció de les seves circumstàncies personals i les seves perspectives de futur.

Propostes de rendibilització posterior de la recerca:

Una recerca com la proposada, a banda de la publicació dels seus resultats científics, podria tenir diverses concrecions per tal de convertir-se en font d'una pedagogia de la història de la ciutat i de la seva cultura obrera i popular, però també de determinats valors de ciutadania i solidaritat, com aquells que es desprenen de la història de lluita social i resistència cultural davant les grans dinàmiques homogeneïtzadores i mutacions urbanes que sovint no tenen en consideració les seves implicacions en els grups i els individus humans. Aquesta lliçó ètica de la història de les cases barates a Barcelona, extreta de la indagació sobre les del Bon Pastor, quedaria palesada en dues concrecions expositives.

- En relació a les Cases Barates del Bon Pastor, una exposició al Centre Cívic, on quedés reflectida la història d'aquesta barriada en concret, amb un accent especial a l'hora de recordar fins quin punt allò que es presenta com el “fenomen migratori” és quasi secular a Barcelona i d'ell porta dècades depenent l'evolució social, cultural i econòmica de la ciutat. Aquesta exposició tindria una importància singular, en la mesura que serviria com una mena de “comiat” i d'homenatge a un barri que, a pocs metres del lloc de l'exposició, està desapareixent, com una forma d'advenir l'injust que seria que s'extingís en silenci i amb indiferència. El model podria ser l'exposició que es va celebrar al Centre Cívic de Roquetes l'any 1998, sobre el procés d'autoconstrucció del barri, en la que es van exposar materials d'arxiu proveïts pels veïns i veïnes i un vídeo –“Històries de gent”– amb testimonis de gent gran que n'havia participat. El vídeo de l'exposició va ser posteriorment adquirit per TV3 i va merèixer el Premi Ciutat de Barcelona d'aquell any¹.
- Pel que fa al conjunt de les cases barates de Barcelona – és a dir els quatre barris que es van configurar amb aquesta tipologia de construcció d'habitatge social –, seria fàcilment argumentable la pertinència d'una exposició molt similar a la que en aquests moments es dedica al Museu d'Història de la Ciutat als barris de barraques que conegué Barcelona, amb la diferència que en aquest cas l'assumpte concerneix a barris que en alguns casos encara estan vius i són visitables. Una forma de vindicar una memòria urbana i urbanística popular a la que podem retre reconeixement encara en vida.

---

¹ <http://video.google.es/videoplay?docid=3935940893799032375&ei=Lra2SKnFKZ22gKVk6zYDA&q=histories+de+gent+TV3&hl=es>

- També s'ha d'esmentar que la recentíssima declaració de bé d'interès cultural d'un barri de Vic previament amenaçat d'enderroc (i parcialment enderrocat)² evidencia una renovada presa de consciència de part institucional de la necessitat de protegir determinats espais urbans significatius per l'història i la cultura de les classes populars. Aquesta investigació pretén ser també una contribució a aquest avançament en la tutela i garantia del patrimoni etnològic.

Components de l'equip que desenvoluparà la recerca:

Entitat sol·licitant: Associació de Veïns Avis del Barri en defensa dels inquilins de Bon Pastor.
Adreça: Centre Cívic de Bon Pastor, carrer Enric Sanchis, 12.
NIF: G 63253819

Equip de Recerca:

Coordinador:

Paco Marín,

Investigadors:

Manuel Delgado Ruíz, Professor Titular d'Antropologia Social a la Universitat de Barcelona. És coordinador del doctorat Antropologia de l'Espai i del Territori, membre del GRECS (Grup de Recerca en Exclusió i Control Socials) de la Universitat de Barcelona. Va ser comissari de l'exposició *La ciutat de la diferència* (1996-1999) a Barcelona, A Coruña, Sant Sebastià, Madrid, Marsella i Jerusalem. A més de nombrosos articles a revistes nacionals i estrangeres sobre temes d'immigració i reformes urbanes, és editor de les compilacions *Ciutat i immigració* (Barcelona, 1997) i *Inmigración y cultura* (Barcelona, 2003). Ha escrit els llibres *Diversitat i integració* (Barcelona, 1998), *La cité de la diversité* (Marsella, 1998), *El animal público* (Premi Anagrama, Barcelona, 1999), *Ciudad líquida, ciudad interrumpida* (Medelin, 1999), *Identidades dispersas* (Bogotá, 2000), *Elogi del vianant* (Barcelona, 2005), *Sociedades movilizadas* (Barcelona, 2007) i *La ciudad mentirosa* (Madrid, 2007). És membre de la comissió d'immigració del Parlament de Catalunya i del Consell General de Pla Estratègic Metropolità de Barcelona.

Núria Sánchez Armengol, Llicenciada en Antropologia Social i doctoranda en Antropologia per la UAB. És membre del grup d'estudi *Turiscòpia. Turisme i antropologia*. A l'any 2004 va realitzar un treball sobre el barri de Bon Pastor a partir del qual va realitzar el vídeo documental *El Bon Pastón*. Va formar part de l'equip d'investigació del projecte *El Pla de la Ribera: el veïnat contra la dictadura*, Memorial Democràtic de Catalunya, 2006.

Ulrike Viccaro, Llicenciada en Història per la Università degli Studi di Roma *La Sapienza*. Va col·laborar amb el diari *Il Manifesto* i amb l'Ass. *Cult. Circolo Gianni Bosio* de Roma. És coautora de *Città di parole. Storia orale da una periferia romana* (Portelli, A., ed., Roma, 2002) i de *Il borgo e la borgata* (Portelli, A., ed., Roma, 2002). Autora de la monografia *Storia di Borgata Gordiani* (Franco Angeli, Milano, 2007) sobre un barri de cases barates de Roma, va formar part de l'equip d'investigació del projecte *El Pla de la Ribera: el veïnat contra la dictadura*, Memorial Democràtic de Catalunya, 2006.

Sandra Capdevila Sardaña, Oficial de perruqueria, veïna del barri de Bon Pastor, és entre els membres fundadors de l'agrupació *Néts del barri* format per joves habitants de les

² Les Adoberies de Vic: declarat BIC al DOGC Num. 5322 del 19/2/2009.

cases barates. És editora de les revistes veïnals *Vilabesós* i *La Replaceta*.

José María Manzano Valero, Obrer metal·lúrgic, veí del barri de Bon Pastor, és entre els membres fundadors i els principals animadors culturals d'*Avis del Barri en defensa dels inquilins de Bon Pastor*.

María Josep Lazaro Castro, Arquitecta especialitzada en urbanisme, membre d'*ESFA (Espai de Formació d'Arquitectura)* de l'Escola Tècnica Superior d'Arquitectura de Barcelona, va ser entre els coordinadors del curs *El paper de l'arquitecte i l'urbanista en els processos de participació*, del qual a l'any 2007 la part pràctica va realitzar-se a les cases barates de Bon Pastor.

BIBLIOGRAFIA

- AA.VV., "Obreros en la ciudad: líneas de un proyecto de investigación en historia urbana", *Historia contemporánea*, n.18, 1999.
- Alibes, J. M. et al., *La Barcelona de Porcioles*, Editorial Laia, Barcelona, 1975.
- Aramburu, M., *Los otros y nosotros. Imágenes del inmigrante en Ciutat Vella de Barcelona*, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte, Madrid, 2002.
- Ariès, P., Duby, G., *Historia de la vida privada*, Vol. I-V, Editorial Taurus, Madrid, 2000.
- Artigues, J., Mas, F., *El model de casa-fàbrica als inicis de la industrialització*, Barcelona, 2005.
- Balibrea, M.P., "Urbanism, culture and the post-industrial city: challenging the 'Barcelona Model'", *Journal of Spanish Cultural Studies*, vol.2, n.2, 2001.
- Barreiro Pereira, P., *Casas baratas*, Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid, Madrid, 1992.
- Bloch, M., *Apología de la historia*, Editorial Empúries, Barcelona, 1984.
- Busquets, J., *Les àrees de nova centralitat*, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1991.
- Cabrera, A., Sala, M., Jordi, C., *Les voltes de quatre punts: estudi constructiu i estructural de les cases barates*, Col·legi Oficial d'Aparelladors i Arquitectes Tècnics de Girona, Girona, 2005.
- Calavita, N., Ferrer, A., "Behind Barcelona's success story. Citizen movements and Planners' Power", *Journal of Urban History*, vol.26, n.6, 793-807, New York, 2000.
- Candel, F., *Donde la ciudad cambia su nombre*, La Busca Edicions, Barcelona, 1998.
- , *Els altres catalans*, Edicions 62, Barcelona, 2002.
- Capel, H., *Capitalismo y morfología urbana en España*, Libros de la Frontera, Barcelona, 1977.
- *El modelo Barcelona: un examen crítico*, Ed. del Serbal, Barcelona, 2005.
- Castells, M., *La ciudad y las masas*, Alianza, Madrid, 1986.
- Castrillo Romon, M.A., "Influencias europeas sobre la 'Ley de Casas Baratas' de 1911: el referente de la 'Loi des habitations a bon marché' de 1894", *Cuadernos de Investigación Urbanística*, Instituto Juan de Herrera, Madrid, 2003.
- Checa, M., Travé, C., *Bon Pastor. Sociabilitats d'un barri*, Ajuntament de Barcelona, Pla de Futur del Bon Pastor, Barcelona, 2003.
- Contreras, J. (ed.), *Polígon Gornal*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, Barcelona, 1993.
- Costa, J., García, E., Tatjer, M., et al., "Infrahabitatge a Catalunya", *Scripta Nova. Revista electrònica de geografia y ciencias sociales*, vol. 7, n. 146(049), Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003.
- De Certeau, M., *La invención de lo cotidiano. Tomo I*, Universidad Iberoamericana, México,

1996.

De Certeau, M., Giard, L., Mayol, P., *La invención de lo cotidiano. Habitar, cocinar. Tomo II*, Universidad Iberoamericana, México, 1997.

Degen, M., García, M., *La metaciudad: Barcelona*, Anthropos, Barcelona, 2008.

Degen, M., *Sensing cities: regenerating public life in Barcelona and Manchester*, Routledge, London, 2008.

Diez-Pastor, M.C., "La vivienda mínima en España: primer paso del debate sobre la vivienda social". *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, vol 7, n.146(023), Universitat de Barcelona, Barcelona, 2003.

Domingo, M., Segarra, F., *Barcelona. Les cases barates*, Patronat Municipal de l'Habitatge, Barcelona, 1999.

Domingo, M., Bonet i Casas, M., *Barcelona i els moviments socials*, Fundació Bofill, Editorial Mediterrània, Barcelona, 1988.

Fabre, J., Huertas, J.M., *Tots els barris de Barcelona*, Edicions 62, Barcelona, 1976.

–, *Barcelona, la construcció d'una ciutat*, Plaza y Janés, Barcelona, 1989.

Ferrer, A., *Els polígons de Barcelona*, UPC, Barcelona, 1984.

Gallardo Romero, J.J., Oyón, J.L., *El cinturón rojinegro. Radicalismo cenetista y obrerismo en la periferia de Barcelona (1918-1939)*, Ediciones Carena, Barcelona, 2005.

García, J.L., *Antropología del espacio y del territorio*, Ediciones JB., Madrid, 1977.

Gavaldà, J., "El Plan de Ordenación Urbanística Municipal de la ciudad de Tarragona de 2007 y su incidencia sobre el conjunto arquitectónico de las Casas Baratas", *Biblio3W Revista de Geografía y Ciencias Sociales*, Universitat de Barcelona, vol.13, n.757, Barcelona, 2007.

Ginzburg, C., *Mitos, emblemas e indicios: morfología e historia*, Editorial Gedisia, Barcelona, 1989.

Hannerz, U., *Exploración de la ciudad. Hacia una antropología urbana*, Fondo de Cultura Económica, D.F. México, 1993.

Harvey, D., *Espacios del capital. Hacia una geografía crítica*, Akal, Madrid, 2005.

– *Urbanismo y desigualdad social*, Siglo XXI, Madrid, 1999.

Harvey, D., Smith, N., *Capital financiero, propiedad inmobiliaria y cultura*, Contratextos MACBA-UAB, Bellaterra, 2005.

Hall, P., "La ciudad en el jardín. La solución de la ciudad jardín: Londres, París, Berlín, Nueva York (1900-1940)" en *Ciudades del mañana. Historia del urbanismo en el siglo XX*, Serbal, Barcelona, 1996.

Halbwachs, M., *La memoria colectiva*, Publicaciones de la Universidad de Zaragoza. Saragossa, 2004a.

– *Los cuadros sociales de la memoria*, Anthropos, Barcelona, 2004b.

Huertas Clavería, J.M., Andreu, M., *Barcelona en lluita (1965 – 1996)*, FAVB, Barcelona, 1996.

Juste i Moreno, M.A., *Territori i seguretat. Una aproximació a la problemàtica de Bon Pastor*, Comissió Tècnica de Seguretat Urbana, Ajuntament de Barcelona, Barcelona, 1989.

Larrea, C., Tatjer, M., "Dossier Memoria del barraquisme", *Carrer*, n. 106, FAVB, Barcelona, 2008.

Lopez Sánchez, P., *El centro histórico, un lugar para el conflicto*, Publicacions de la Universitat Barcelona, Barcelona, 1986.

Low, S., *Theorizing the City. The New Urban Anthropology Reader*, Rutgers University Press, 1999.

Low, S., Lawrence-Zuniga, D., *The Anthropology of Space and Place: Locating Culture*,

- Blackwell, Malden, Mass, 2003.
- Martínez Veiga, U., "Vivienda e integración social de los inmigrantes en España", *Quaderns de l'ICA*, 11, 1997.
- , *Pobresa, segregación y exclusión espacial*, Barcelona, Icaria/ICA, 1999.
- Monnet, N., *La formación del espacio público. Una mirada etnològica sobre el Casc Antic de Barcelona*, La Piqueta, Madrid, 2002.
- Muñoz, F., *Urbanalització. La producció residencial de baixa densitat a la província de Barcelona, 1985-2001*, Tesis doctoral dirigida per Ignasi de Solà-Morales i Rosa Ascòn, Departament de Geografia, Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, 2004.
- Nora, P., *Les lieux de mémoire*, Gallimard, París, 1996.
- Ortego Gil, P., *Las casas baratas. La obra del Instituto de Reformas Sociales*, Portal Derecho, Barcelona 2006.
- Oyón, J.L., "La conservación de la vivienda popular en las periferias urbanas. El caso de Barcelona y la colonia Castells", *Scripta Nova. Revista electrónica de geografía y ciencias sociales*, n. 21, Universidad de Barcelona, 1998.
- , "Historia urbana e historia obrera: reflexiones sobre la vida obrera y su inscripción en el espacio urbano, 1900-1959", *Perspectivas Urbanas / Urban Perspectives*, n.2, 2003.
- , "Inmigrantes en la Barcelona de 1930: de la integración a la segregación espacial", *Barcelona: quaderns d'història*, 2006.
- , *La quiebra de la ciudad popular*, Serbal, Barcelona, 2008.
- Oyón, J.L., Maldonado, J., Griful, J.L., *Barcelona 1930. Un atlas social*, Edicions UPC, Barcelona, 2001.
- Palen, J., London, B., *Gentrification, Displacement and Neighborhood Revitalization*, State University of New York Press, Albany, 1984.
- Park, R.E., *La ciudad y otros ensayos de ecología urbana*, Serbal, Barcelona, 1999.
- Passerini, L., *Storia e soggettività, Le fonti orali, la memoria*, La Nuova Italia, Firenze, 1988.
- PMH (Patronat Municipal de l'Habitatge), *De les cases barates als grans polígons. El Patronat Municipal de l'Habitatge entre 1929 i 1979*, Ajuntament de Barcelona, Patronat Municipal de l'Habitatge, Barcelona, 2003.
- Pellow, D., *The Anthropology of Spatial and Social Organization*, Bergin and Garvey, Westport, 1996.
- Perks, R., Thompson, A., (eds.) *The Oral History Reader*, Routledge, London, 1998.
- Pujadas, J.J., Comas, D., "La formació del barri de Bonavista", *Universitas Tarraconensis*, n.6, 1984.
- Pujadas, J.J., Bardají, F., *El barris de Tarragona. Aproximació antropològica*, Ajuntament de Tarragona, 1987.
- Roca, J. (ed.), *El futur de les periferies urbanes. Canvi econòmic i crisi social a les metròpolis contemporànies*, Institut de Batxillerat "Barri Besòs", Barcelona, 1994.
- Tatjer, M. *El Barrio de la Barceloneta, 1753-1982: mercado inmobiliario, propiedad y morfología en el centro histórico de Barcelona*, Universitat de Barcelona, 1988.